

21/8

Totalitära idéer genom tiderna

FÖR TVÅ ÅR SEDAN utgav den unge österrikisk-engelske vetenskapsmannen K. R. Popper ett arbete i två delar (*The open Society and its Enemies*, George Routledge and Sons) som efter hand blivit ryktbart bland anglosachsiska forskare. Det kan, kort och gott, betecknas som en av de mest lysande och väsentliga idéhistoriska undersökningar som utkommit sedan årtionden. Och dess betydelse inskränker sig icke härtill. På ett sällsynt sätt förenar Popper den logiska analysen med en politisk förkunnselse, vars förutsättningar öppet redovisas och ingående diskuteras. Den åskådning han företräder är närmast en utpräglat socialreformatorisk och progressiv liberalism. Det är att hoppas att hans bok — såvitt bekant ännu icke uppmärksammas hos oss — blir översatt till svenska; den borde läsas av var och en som vill yttra sig i politiska frågor.

Vad menar Popper med titeln på sin bok, "Det öppna samhället och dess fiender"? Han utgår — med en schematisering som är utan betydelse för den följande redogörelsen — från den historiska förekomsten av ett "slutet" samhälle, karakteriserat av att människans uppträdande och samhällets liv var i detalj reglerat genom konventioner och trosföreställningar och att dessa uppfattades såsom ovillkorliga och oföränderliga — av samma beskaffenhet som naturlagar. Den grekiska filosofin före Platon började undergräva detta slutna samhälle; den sökte ersätta den magiska tron med en förnuftsmissig tro, och därmed var det första steget taget till individens självständighet och personliga ansvar. Det "öppna" samhälle som sedan dess sakta byggs upp i västerlandet präglas av grundsatsen att vi själva, i vårt enskilda och offentliga liv, skapar framtiden, att vi har frihet att handla i den meningen att inte vissa makter eller lagar utanför oss formar historien och att vi därför är ansvariga för samhällets gestaltning.

Meningen härmed blir klarare om den negativa sidan av Poppers framställning ställes i förgrunden. Enligt Popper görs ständigt försök att återföra oss till ett slutet samhälle eller en sluten samhällssyn. Detta sker dels genom utopier som skildrar en fulländad och statisk ordning, inom vilken handlingsreglerna än en gång skulle uppfattas som naturlagar, dels genom en historicism som tror sig kunna fastställa en ovillkorlig utveckling efter vissa bestämda linjer och som, genom att framställa människorna som marionetter, berövar dem viljan att

skapa och känslan av personligt ansvar. Det slutna samhällets ideologer är de verkliga reaktionärerna; mot deras tankebyggnader riktar Popper sina angrepp. "Vi kan aldrig vända tillbaka till den oskuld och den skönhet som säges känneteckna det slutna samhället. Vår dröm om himlen kan inte bli förverkligad på jorden. Då vi en gång börjat lita på förnuftet och använda vår kritiska förmåga, då vi en gång känt personlig ansvarighet, kan vi inte komma tillbaka till en obetingad undergivenhet inför primitiv magi. Ju ivrigare vi söker återvända till primitiv heroism, desto säkrare hamnar vi i inkvisitionen, den hemliga polisen och ett romantiserat gangstervälde. Om vi vill bevara vår mänsklighet, finns det blott en väg, det öppna samhällets väg. Vi måste modigt fortsätta fram i det okända och söka använda vårt förnuft för att planera för säkerhet och frihet."

De citerade, något patetiska satserna är inte typiska för Popper. Den ojämförligt största delen av hans arbete består i en kritisk analys, som visserligen är lidelsefull, men framför allt klar och skarpsinnig. De stora motståndarna är Platon, Hegel och Marx. Popper framställer, liksom flera andra forskare under senare år — bland dem den amerikanske filosofiprofessorn Fite i *The Platonic Legend 1934* —, Platon som en föregångare till nazismen. Platons ideal, främst i hans senare arbeten, var en av obetingad tro och orubbliga handlingsregler uppburen stat — ett slutet samhälle i ordets mest egentliga mening; social förändring var för honom liktydig med degeneration. Han krävde en klassiktning av ytterlig fasthet och hårdhet och identifierade staten med den härskande klassen. Han satte likhetstecken mellan moral och handlande i statens intresse. Han hyllade ett slags ledarprincip: "Det väsentliga är att ingen, vare sig man eller kvinna, skall sakna en ledare. Även i de minsta ting måste ledaren följas. Så t. ex. skall medborgaren stiga upp, röra sig, tvätta sig, äta ... endast om han är befalld att göra det. Med ett ord, han skall genom lång vana lära sig att aldrig drömma om att handla självständigt och att i själva verket bli alldeles oförmögen att göra det." Särskilt modern verkar Platon då han framlägger sin raslära, enligt vilken de tre klasserna i det ideala samhället representerar skilda arvsanlag och då han talar om lögnar eller myter som värdefulla medel i statens tjänst:

"Det är statsledarnas sak och ingen annans, att utsprida lögnar som berdrar både fienderna och medborgarna i samhällets intresse."

För Platon framstod bildandet av denna statiska idealstat som en återgång till ett förlorat värde och samtidigt som ett förverkligande av absoluta idéer. De politiska förhållanden som betingade Platons teorier är väl kända: som motståndare till den atenska demokratin såg Platon närmast det auktoritära Sparta som mönster. Popper, liksom tidigare Fite, förvänas över att denna statslära kunnat idealiseras av liberaler och demokrater; delvis antas det bero på att Platon såsom skicklig propagandist ofta använde ord och uttrycksätt som avsåg att övertyga motståndarna — anhängarna av det öppna samhället.

I andra delen av Poppers arbete är huvudpersonerna Hegel och Marx. Det dominerande draget hos dem båda finner Popper i en historicism som tror sig kunna fastställa lagar för den mänskliga utvecklingen och som därmed förvandlar individerna till aktörer i ett skådespel, utformat av makter som de ej kan påverka. För Hegel är det idéerna, för Marx de materiella faktorerna som i grunden är bestämmande. Såväl Hegel som Marx företräder det slutna samhället, eftersom de med sina försök att konstruera historiska lagar hämmar människans frihet och ansvarskänsla i den mån deras lärur blir godtagna.

Hegel kritiserades av samtida författare, såsom Stahl och Schopenhauer, med en respektlöshet som senare helt kommit ur modet. "Om ni önskar att förslöa en ung mans intelligens och att göra hans hjärna oförmögen till varje klar tanke, kan ni inte använda en bättre metod än att rekommendera läsning av Hegel", skrev Schopenhauer. "Förmågan att tänka blir så fullständigt förstörd att ynglingen till slut kommer att förväxla tom och meningslös fraseologi med verkligt tänkande." Popper är lika oreserverat avvisande. Det spel med motsägelser som Hegel kallar dialektik är en metod att undfly klart tänkande och att med ett slags invecklade ordlekar möjliggöra en skenbar bevisning av vad som helst. Kärrnan i den åskådning som Hegel med denna teknik förkunnade var vördnaden för makten och framgången, för staten och kriget. På skilda vägar har därför Hegels filosofi blivit inspiratören framför andra av samtidens totalitära riktningar och regimer. Hegel, liksom Platon, använder honnörord såsom frihet och rättvisa, men ger dem en mening som helt avviker från och snarast är rakt motsatt den brukliga; på samma sätt har fascism, nazism och kommunism gått till väga då det gällt att framställa förtryck och likriktning såsom frihet, godtycke såsom rättvisa och diktatur som demokrati.

Poppers kritik av marxismen är i formen mildare, i sak lika nedgörande. Bland de otaliga kritiska analyserna av Marx system är denna en av de mest inträngande och uttömmande. Marxismen måste lika väl som den hegelianism från vilken den utgår bli destruktiv för demokratin. Om man förutsätter att makten alltid finns hos en klass, kapitalisterna eller proletariatet, är den grundsats om samverkan och uppörelse, på vilken demokratin bygger uppgiven.

I slutet av sitt arbete analyserar Popper, under kritik av moderna sociologer och historiker av Karl Mannheims och Toynbees typ, en rad problem som han tidigare berört, men icke systematiskt behandlat: läran om ideologiernas sociala förankring, antiintellektualismen, föreställningen om en mening i historien. Ett försök att sammanfatta hans framställning, som i sin grundlighet och sin strävan att förstå motståndarna blir utomordentligt nyanterad, skulle leda till alltför stor schematisering. Dessa rader har endast velat fästa uppmärksamheten på ett storverk inom den politiska idéhistorien.

Herbert Tingsten

D.N.

23/8 1947

Socialdemokratins två perspektiv

Den svenska socialdemokratin arbetar, liksom den marxistiska ideologi som ännu påverkar den, med två skilda perspektiv. Det ena går ut på reformpolitik inom det nuvarande, av privat drift inom större delen av produktionen präglade samhällets ram. Det andra siktar på vad man förr brukade kalla en social revolution — en genomgripande omorganisation, som i första hand innebär en omfattande socialisering. I mera speciella frågor framträder samma dubbelbottnade politik, markerad genom skilda argumentationslinjer i den offentliga debatten.

Ett typiskt exempel är statsrådet Wigforss uttalanden i skattefrågan vid olika tillfällen. Då den stora socialdemokratiska motionen om bl. a. skärpt arvsskatt framfördes vid 1928 års riksdag hävdade hr Wigforss i debatterna att förslaget icke, såsom dess motståndare ansåg, innebar några fröer för näringslivet. Men i agitationen utanför riksdagen beledsagade han skattemotionen med en motivering av helt annan art. Det gällde att uppnå en utjämning, vars slutliga resultat skulle bli nära nog fullständig ekonomisk jämlikhet. "Fattigdomen fördras med jämnom när den delas av alla", är det mest kända uttrycket för denna tankegång. Vad skulle man tro: ansåg den socialdemokratiska ledaren sitt förslag vara enbart en lämplig väg att skapa nya inkomster för staten, eller betraktade han det som inledningen till en social omvälvning?

Under vårens skattedebatt har en liknande situation förelegat, ehuru hr Wigforss uppenbarligen bemödat sig om större försiktighet i uttrycksättet. Ett ledmotiv i finansministerns anföranden under skattefrågans slutliga riksdagsbehandling var att det enskilda näringslivet och dess ägare utan svårigheter skulle bära de nya bördorna; det sades till och med att de höjda skatterna kunde verka stimulerande. Men tillika erinrade hr Wigforss om uttalanden av Alfred Nobel, enligt vilka större arv över huvud icke borde komma i fråga. Genom detta och andra inlägg infördes ett nytt moment i diskussionen: den hårda beskattningen antydes vara berättigad såsom en form av socialisering.

Denna glidning mellan olika motivkretsar försvarar en saklig debatt. Då ett förslags, t. ex. skatteförslagets, motståndare påstår att det i praktiken leder till socialisering svaras att denna uppfattning är oriktig: förslaget är motiverat av helt andra skäl. Men då dessa skäl kritiserar faller man, särskilt i agitationen utanför riksdagen, tillbaka på mera radikala argument: med iver och belåtenhet betonas att det gäller att komma åt de förmögna — i dylika sammanhang gärna betecknade som profitörer och utsgare. Det ena perspektivet anläggs omväxlande med det andra, trots att, om påståendet att ingen socialisering eftersträvas är ärligt, det större och mera radikala perspektivet icke rimligen borde framföras.

I första rummet är det likväl här icke fråga om argumentationslinjer i en debatt. Den egentliga svårigheten

ligger däri att själva det politiska handlandet framstår som dubbelbottnat. Är ett skatteförslag avsett att blott — liksom icke-socialistiska förslag i samma riktning — tillgodose de syften som mera direkt och öppet förkunnas, eller siktar det vida längre? Är en ny statlig reglering tillkommen blott med tanke på den aktuella situationens fordringar, eller syftar den till att öka statsledningens makt och föra den totala planhushållningen ett stycke närmare? Då man med tanke på socialdemokratins program och ideologi måste utgå från att det sistnämnda, större motivet ständigt är verksamt, blir det naturligt för socialiseringsprincipens motståndare att bakom det i första hand anförda motivet spärra mera djupt liggande, men i varje särskilt fall icke eller i varje fall icke med klarhet redovisade motiv. Och det blir nödvändigt att bekämpa förslagen även genom kritik av de allmänna grundsatsen om socialisering som av socialdemokratin medvetet hålles i bakgrunden.

För näringslivet blir i längden detta labila läge utomordentligt farligt. Den ofrånkomliga osäkerheten ökas med det extra mått av osäkerhet som ovissheten om statsledningens avsikter innebär. Man vet icke huruvida det härskande partiet i varje reform blott ser en utgångspunkt för nya, vida mer genomgripande, i total socialisering utmynnande reformer. Denna oklara och svävande regim oroar och försvarar den nuvarande ordningen genom sitt hot, utan att vinna de mål dess egen åskådning uppställer.